

РЕЛІГІЄЗНАВЧО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА ЮРОДСТВА У СХІДНІЙ І ЗАХІДНІЙ ХРИСТИЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті вперше в історії вітчизняного релігієзнавства зроблена спроба аналізу феномена юродства у сучасному українському релігійному житті на матеріалах Рівненщини.

Ключові слова: юродство, юродивий, Леонтій, леонтіївці, Православна Церква, православ'я, схимомонахія Херувима, пророцтво.

In the article the first time in the history of domestic religious studies attempt to analyze the phenomenon of foolishness in the modern Ukrainian religious life on materials Rivne.

Key words: craziness, whacky, Leonti, leontiyivtsi, Orthodox Church, Orthodox Christianity, cherub, shymomonahynya Heruvyma, prophecy

Звернутися до феномену юродства у східній і західній християнській традиції нас змусили дискусії, які точаться серед православного кліру і миру Рівненщини в останні десятиліття ХХ ст. і по теперішній час навколо постаті схимомонахині Херувими (Олександри Наумової (1892–1973 рр.). Значна частина не лише православних прихожан, а й духовенства всіх рівнів вважають її юродивою і наводять велику кількість прикладів із життєдіяльності схимомонахині Херувими, які, на їхню думку, мають всі підстави визначати її життєвий шлях як шлях юродства.

Ми акцентуємо увагу на тому, що феномен юродства не є типовим для українського релігійного життя. Цей феномен більш властивий для Росії, де здавна були відомі «блаженні похаби», юродиві. Хоча одразу хочемо застерегти, що цей феномен не належить суто російській культурі. В Енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза й І. Ефрона знаходимо визначення: «Юродиві – люди, які прийняли на себе через любов до Бога і ближніх один з подвигів християнського благочестя – юродство заради Христа» [5, с.42]. Є й більш сучасну тлумачення: «Юродивий – тип християнського подвижника. Суть дій юродивого полягала у наслідуванні прикладу Ісуса Христа, що терпів глузування збіговиська невігласів» [6, с.1467].

Отже, юродство – засіб духовного подвижника, який складається з божевілля або його симуляції. Як вважається, це допомагає перемогти гріх гордині. Християнські юродиві намагаються наслідувати приклад Ісуса Христа, що терпів глузування та знущання натовпу в Єрусалимі. Вважається, що ідейним підґрунтям для подвижників є проповіді апостола Павла, який наголошував у Новому Заповіті: «Ми нерозумні Христа ради, а ви мудрі в Христі, ми слабі, ви ж міцні, ви славні, а ми безчесні [Кор.4:10]. «Де мудрий? Де книжник? Де досліджував віку цього? Хіба Бог мудрість світу цього не змінив на глупоту?» [Кор.1:20]. «Цьогосвітня бо мудрість у Бога глупота, бо написано: Він ловить премудрих у хитрощах їхніх» [Кор.3:119].

Юродство як особливий вид аскези виникає в середовищі східного чернецтва близько V ст. У Візантії ж подвиг юродства не набуває значного поширення. Відомо, що лише ряд святих звертаються до юродства протягом визначеного часу, але все ж, більшу частину свого життя присвячують аскезі іншого типу [2, с.25–51]. Лише в російській історії юродство виступає як досить масштабний історико-культурний та релігійний феномен. До речі, першим юродивим на Русі вважається Ісаакій Печерський (помер у 1090 р.), про якого йде мова у Києво-Печерському патерику. Як вважає російський дослідник С. А. Іванов, юродиві в Росії орієнтувалися перш за все на взірць Андрія, царградського юродивого, життя якого було надзвичайно популярним і викликало багато чисельні наслідування [2, с. 158–161]. До числа шанованих російських юродивих належать Авраамій Смоленський, Прокопій Устюзький, Василь Блаженний Московський, Максим Московський, Микола Псковський Салос, Михайло Клопський, Ксенія петербурзька та інші. Не так давно, православно юродивою, яка вимагає поклоніння, оголошена Матрона Московська.

Очевидно, через те, що подвиг юродства є визнанням переважно російського православ'я, той дослідження цього історико-культурного й релігійного феномену науковцями й богословами Росії є досить ґрунтовним [Архангельський С. Жизнь Андрея Христа ради юродивого Мещовского. – Калуга, 1891., Воскресенский Г. А. Древне-славянский Апостол. – Вып. – Сергиев Посад, 1906. Древнерусские патерики. Изд. Л. А. Ольшевская и С. Н. Травников. – М., 1999., Евсеева Л. М. Афонская книга образцов XV ст. М., 1998., С.А.Иванов. Блаженные похабы. Культурная история юродства. – М., 2005., Казакова Н. А. Вассиан Патрикеев и его сочинения. – М.: Л., 1960., Молдаван А. М. Житие Андрея Юродивого в славянской письменности. – М., 2000., Скрынников Р. Г. Царство террора. – СПб., 1992 та багато інших].

Саме на Русі, юродство як особливий чин мирської святості досягає повного розквіту, який не знав ні греко-візантійський, ні тим більше римо-католицький світ. З 36 юродивих, яких Православна Церква причислила до лику святих, і великої кількості юродивих, що шановуються в народному середовищі, але не канонізовані Церквою, лише шестеро діяли на християнському Сході ще до хрещення Русі.

За влучним висловом видатного російського дослідника Д. Лихачева: «Юродивий – це той самий дурень. Але його критика дійсності побудована на відкритті її невідповідності християнським нормам в розумінні цього юродивого» [3, С.344]. Тобто співвідношення світу культури і антикультури у юродивого перевернуті. Своєю поведінкою (своїми вчинками, жестами) юродивий показує, що саме світ культури є несправжнім світом, світом антикультури, лицемірним, несправедливим, який не відповідає християнським нормам. А тому він постійно, завжди поводить себе в цьому світі так, як потрібно себе поводити лише у світі антикультури. Як і всякий дурень, він діє і говорить невпопад, але як християнин, який не терпить компромісів, він говорить і поводить себе як раз так, як це відповідає нормам християнської поведінки, і у відповідності до знакової системи християнства. Вчинки-жести юродивого одночасно смішні і страшні, - вони викликають страх своєю таємничістю, прихованою значимістю і тим, що юродивий на відміну від людей, які його оточують, бачить і чує шось істинне, справжнє за межами звичного бачення. Юродивий бачить і чує те, про що не знають інші. Його світ двохплановий: для невігласів – смішний, для тих хто розуміє – особливо значимий.

Що ж стосується західного християнства, то говорити про юродство в точному значенні цього слова навряд чи можливо. Не випадково, що європейці, які мали покликання до цього подвигу, повинні були переселятися до Росії. На Заході риси, які схожі з юродством виявляються в образі святого Франциска Ассизького, який називав себе «скоморохом Божим». Однак цей тип поведінки був ініційованим традицією «карнавальної культури» середньовічного Заходу з її «святими дурнів» і культом блазнів, в поведінці яких переважала символіка «сміхової культури», яка заміняла символіку «аморального» [3, с. 344]. У відповідності з цим юродивий західноєвропейського зразка ставить на місце аскетичного нехтування марнолюбства аскетичну радість життя, а не місце – кепкування світу – розміщення світу. Але все ж, саме Франциск Ассизький (1811–1226 рр.) став засновником цілого напрямку західної святості. Якось Франциск запропонував своєму товаришу Руффіно відправитися з проповіддю в м. Асцези, але проповідувати потрібно було голим. Саме у такому вигляді і з'явився Руффіно у церкві, а згодом до нього приєднався і сам Франциск. Власне їх дії були покликани протестувати прихожанам як корисно іноді зневажати світ. Ця подія нагадує юродство, але дуже поверхнево. Головна відмінність Франциска від юродивого – в соціальній активності, адже саме він заснував орден францисканців. Загально визнаним є той факт, що юродивий не може нічого створити у соціальній сфері.

Після Франциска у Центральній Італії виникає свого роду традиція «юродствования». На думку російського дослідника С. Іванова, найближче до юродства підійшов Джакопонедо Тоді (1230–1306 рр.) [2, с.359]. Католицьке середньовіччя, яке упритул наблизилось до парадигми юродства, все таки не створило її в тих параметрах, а яких це вдалося східній християнській традиції. Але

повернемося до Олександри Наумової. Неоднозначність постаті якої і спонукала нас до аналізу феномену юродства у східній і західній християнській традиції.

В оцінці схимонахині Херувими ми дотримуємося класичного визначення юродивої (го), яким називається людина, котра публічно симулює божевілья, прикидається недалекою або шокує оточуючих навмисною розв'язною поведінкою. Православна точка зору на юродство полягає в тому, що така людина добровільно приймає на себе лик божевільної, щоб приховати від світу власну досконалість і таким чином сховатися від суєтної мирської слави. Православна Церква вважає, що ті неподобства, які чинить юродивий можуть мати виховне значення, адже настанови німи даються у формі жартів і парадоксальних тверджень.

Для Православної Церкви (але не всієї) важливим є те, як із діяльності конкретних осіб, видобувати свідчення про реальних юродивих. Ми ж спробуємо висловити до деякої міри протилежну думку: що спонукає визначену релігійну спільноту (тецію), просто народне середовище творити образ юродивого.

В діяльності схимонахині Херувими чітко вирізняються ті риси, які характерні для традиційного юродства: зовнішня недалекість (а іноді й безумство), дар пророкування, викриття грішників, заклик до покаяння, відкриття неправедної влади і первісництва Божої волі. Наведемо кілька прикладів такої поведінки і пророкувань Херувими. У 40-х рр. XX ст. вона деякий час перебувала в с. Горбаків Корецького району на Рівненщині в садібі досить набожного чоловіка Кирила Козярчука. Одного разу Херувима попросила Кирила купити їй черевики великого розміру, і коли він виконав її прохання, стала нещадно ними лупцювати Кирила. Ображений чоловік заховався у копиці сіна. Через деякий час Херувима стала його кликати і називати «батюшкою», на що він ще більше образився. Херувима ж стала його наставляти: «Не ображайся батюшка. Ти будеш святим. Тобі прийдеться перетерпіти страждання, осуд, ув'язнення. Але Господь прославить тебе» [4, с.52].

Як свідчать очевидці, ці слова Кирило Козярчук запам'ятав. Йшли роки. Згодом і він сам став бродячим проповідником православного вчення. У 1962 р. за віру був засуджений і ув'язнений до одного з російських таборів старого режиму, а у 1964 р. там же й помер. Так збулось одне із пророкувань Херувими. Життя Кирила Козярчука вмістило в себе і страждання, і гоніння, і осуд, і ув'язнення за віру.

Розповідають ще такий випадок. Якось через с. Шкарів, що поблизу с. Горбаків йшла Херувима із своїми наближеними. Справа була весною, і люди працювали на своїх городах. Херувима зупинилась поблизу жінки, яка сіяла мак і сказала: «Навіщо сієш? Завтра буде сніг». І дійсно, на завтра випав сніг.

У с. Горбаків прийшла провідати Херувиму одна жінка. На прощання схимо монахиня сказала: «Молись, щоб дочка твоя не лишила дітей сиротами». Жінка, сповнена тривоги, залишила дім Херувими. А невдовзі її дочка поїхала на базар торгувати. В дорозі її перестріли лихі люди, забрали весь товар і задумали жінку вбити, але не наважились. Згодом мати приходила до Херувими дякувати за те, що вона відвернула біду.

Якось до схимонахині Херувими прийшла дівчинка. Вона дала їй в руки олівець і наказала малювати ікону. Дитя відповіло, що не вміє. А Херувима одно заставляє. І маленька дівчинка досить непогано намалювала першу у своєму житті ікону. І малює ікони до цього часу.

Якось приїхав до схимо монахині художник-реставратор за благословенням. Він збирався реставрувати одну із церков на Рівненщині, а згодом, цей же художник прибув просити благословення на позолоту іконостасу. «Як золотити іконостас – в Києві взаєш, – сказала Херувима. Художник подумав, що все сказане вже збулось, адже він розписував позолоту іконостас у м. Корці. Але сказане збулось лише через 15 років, коли він потрапив до Києва і там звнав як правильно розписувати золотом іконостас».

Розповідають, що одного разу Херувима наказала своїм послухникам нікому не відчиняти двері. Але трапилось так, що вони побачили перед дверима жінку, яка просила її відкрити. Послушниця вийшла і сказала, що їм заборонено відчиняти двері будь-кому. Жінка засмутилась, передала милостиню схимонахині і рушила у зворотню дорогу. Через деякий час Херувима наказала послухникам надзогнати жінку і повернути. Після повернення Херувима їй сказала: «Що ти все мовчиш? Вони лихословлять – ти мовчиш. Гроші пропивають – мовчиш. А дітки вдома плачуть». З'ясувалось, що ця жінка була продавщицею. З тих самих пір вона стала випроваджувати з магазину чоловіків нападпитку, нагадуючи їм про сім'ї, які на них чекають.

Одного разу до схимонахині прийшла жінка брата благословіння, а Херувима їй сказала: «У мене дуже болять ноги. Нехай твій брат купить мені валянки. А я його (тобто брата) до себе заберу». Коли жінка не почула, стала плакати, бо подумала, що брат скоро помре (у той час він тяжко хворів). Але через деякий час з'ясувалось, що це було пророкування, яке мало зовсім інший, таємний смисл. Той чоловік через деякий час одужав і згодом став священиком у с. Застав'я.

І таких пророцтв, які начебто належать схимонахині Херувими досить багато. Ми не маємо необхідних матеріалів, щоб засвідчити їх абсолютну достовірність. Але все ж, на підставі тієї джерельної бази, яка у нас є, (це переважно, бесіди з людьми, які особисто знали Херувиму), ми можемо говорити про три типи пророцтв, які функціонально і змістовно відрізняються між собою. Перший тип пророцтва есхатологічного характеру. Так, наприклад, Херувима досить часто говорила, що наступають важкі часи. Тяжкі хвороби ляжуть за гріхи на людей. Від початку світу ще не було такого, що очікує людей. До другого типу належать пророцтва, які відтворювали традиційні норми народної моралі, заохочуючи життєву поведінку одних і засуджуючи інших. Пророцтва цього типу до деякої міри можна назвати нормативними. Пророцтва третього типу співвідносились до деякої міри з побутовим контекстом селянського життя, що фактично прирівнювало їх до традиційних ворожінь.

Одним із основних пунктів повчань Херувими була обов'язкова присутність на всіх панахидах. Відвідуючи будь-який православний храм, вона обов'язково замовляла панахиду, клала на панахидний стіл приношення, ставила і коливо, котре сама ложкою, сидячи, роздавала після панахиди. В надмірному шануванні померлих виявляється деякий містицизм.

Чутки про незвичну жінку розносились по навколишніх містечках і селах. Люди йшли до неї за порадою, за благословенням, а ще – з надією почути якусь нове пророцтво. Зверталися до Херувими з питаннями війни і миру. Розповідають, що у 60-х рр. XX ст. під час конфлікту між Радянським Союзом і Китаєм, простий люд говорив про те, що Китай може загарбати країну, в якій вони живуть. Херувима ж відповідала наступним чином: «Він сюди не прийде. Я його не люблю».

Під час бурхливих подій 1968 р. у Чехословаччині, люди, родичі яких перебували там на військовій службі або ж на громадській, зверталися до Херувими з єдиним питанням: чи повернуться вони на Батьківщину? Сучасники свідчать, що й ці її пророцтва збувалися.

Таким чином, на підставі аналізу діяльності схимонахині Херувими (Олександри Наумової) ми приходимо до висновку, що власне невирішеність соціальних, духовних питань народом спонукає все той же народ до створення образу юродивої (мається на увазі Херувими), яка одночасно виступає, для них і заступницею, і пророчицею, і до деякої – святою. Побутує і в науці світській, і в богословській, що юродство за визначенням є анонімна святість, яка розкривається лише після смерті праведника. Юродива (вий) повинні доводити сою корисність для духовного життя суспільства не лише незвичною поведінкою. Потреба в альтернативних обґрунтуваннях стає особливо помітною у суспільствах, де накопичується значна кількість невирішених духовних, соціально-економічних проблем. В таких суспільствах образ юродивих має безпеку перетворення у форму суспільного протесту.

Юродство схимонахині, на нашу думку, є до деякої міри класичним. Вона монологічна і авторитарна. Її звинувачення спрямовані не лише проти людських гріхів і забуття православних заповідей. Її основне завдання – нагадувати про есхатологічну сутність православ'я.

Постать юродивої Херувими ще за її життя викликала неоднозначну оцінку в середовищі православного духовенства, чернецтва і парафіян і не лише на Рівненщині. Дедалі частіше піднімається питання про її канонізацію, земля з її могили вважається цілющою,

такі ж властивості має і фото Херувими, де вона зображена з посохом і клунком. Зрозуміло, що та частина православних, яка засуджує містичну сторону діяльності Херувими, аж ніяк не зацікавлена у її канонізації. Крім того, саме ця частина православних духовних ієрархів, серед яких і митрополит Одеський й Ізмайльський Агафангел, нинішній предстоятель Української Православної церкви Московського патріархату Онуфрій, єпископ Почаївської лаври Володимир, єпископ Володимир-Волинський і Ковельський Никодим засуджують не лише містичну діяльність Херувими, а й її сподвижника – Леонтія, діяльність якого Синодальна богословська комісія у 2001 р. визнала єретичною, яка руйнує основи святої Православної Церкви. Власне, діяльність цих двох особистостей, які з повним правом можна віднести до харизматичних, вносять розкол у діяльність православних Московського патріархату і не лише на Рівненщині. Адже досить схвально оцінюють подвижництво схимонахині Херувими митрополит Дніпропетровський і Павлоградський Іриней, архієпископ Рівненський і Острозький Варфоломій та багато інших ієрархів Православної церкви Московського патріархату, а також низове парафіяльне духовенство, ченці, настоятелі монастирів, прихожани.

Ми хочемо звернути увагу не лише на конкретний, одиничний феномен юродства в особі схимонахині Херувими. Ми вважаємо, що подібні феномени існують у багатьох регіонах України, але з якихось причин, вони не знайшли ще своїх дослідників. Власне, це є дослідження в царині практичного релігієзнавства. Неоднозначність оцінки особистості схимонахині Херувими у православному середовищі свідчить, на нашу думку, про значну кількість проблем, які накопичило сучасне православ'я і від вирішення яких воно ще досить далеко.

Складні суспільно-політичні події в Україні 2013–першої половини 2015 рр. свідчать про відсутність в Українській Православній церкві внутрішньої єдності з низки найважливіших питань, якими для суспільства є оцінка російської агресії і сепаратизму, ставлення до українських військових, добровольців і мобілізації в Україні. Сам Предстоятель церкви, митрополит Онуфрій намагається уникнути однозначних відповідей. Його слова про необхідність синергії між Церквою і громадянським суспільством залишалися декларацією, яка не підкріплена реальними справами. Очевидним є той факт, що в сучасних умовах для Московського патріархату поживалення інтересу до постаті Херувими, її пророцтв є корисним, з огляду на розвинутість містичного світогляду її пророцтв. Саме в очікуванні чуда воедино зливаються містицизм пророцтв схимонахині і пропаганда чудес Православної церкви, з метою зростання впливу на парафіян.

Джерелата література

1. Библия: Книга священного писання ветхого и нового завета: канонические. М., 1988.
2. Иванов С. А. Блаженные похабы. Культурная история юродства / С. А. Иванов. – М. : Языки славянских культур, 2005.
3. Лихачев Д. С. Смех в древней Руси / Д. С. Лихачев // Избранные работы: в 3-х тт. – Л. : Художественная литература, 1987.
4. Покровский В. Жизнеописание подвижников Западной Украины / В Покровский. – Б/в, 1992.
5. Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза, И. Эфрона. – Т. ХLI. – М., 1984.
6. Энциклопедия религий / под ред. А. Забияко, А. Красников, Э. Элбакян / . – М. : Академический проект Гаудеамус, 2008.

УДК 27-726.6:316.7(477.81/.82) «194/198»

І. Булига

ВІРУЮЧИЙ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНУ (40–80-ТІ РР. ХХ СТ.)

Стаття присвячена аналізу місця і ролі віруючої людини у соціокультурному просторі Волинського регіону 40–80-х років ХХ століття. Зокрема автор розглядає типологію віруючих, акцентує увагу, що офіційною пропагандою образ віруючого формувалася як «ворога», який заважає досягнути поставленої офіційною владою мети.

Ключові слова: Волинський регіон, віруючий, атеїзм, соціокультурний простір.

The article analyzes the place and role of the believer in sociocultural space Volyn region 40-80 years of the twentieth century. In particular, the author examines the typology of the faithful, emphasizing that the official propaganda image believer formed as an "enemy" that prevents the official authorities achieve the objective.

Key words: Volyn region believer, atheism, socio-cultural space.

В умовах складних соціокультурних трансформацій, що проходять нині в Україні, необхідним та нагальним є повноцінне наукове осмислення минулого, як необхідної умови у вирішенні сьогочасних проблем. Час інверсій позаду і цей досвід минувшини вимагає не примітивних оцінок, а його використання. Особливий інтерес у цьому аспекті становить аналіз місця і ролі віруючого у системі координат радянського суспільства.

Радянська соціалістична система передбачала відсутність такого явища як релігія і церква, і відповідно, – віруючих. Тому протягом усього існування радянської влади велася боротьба з релігією та її носіями. Таким чином, для території з релігійним устроєм, яким був Волинський регіон, почалися складні і неоднозначні процеси формування якісно іншого соціокультурного простору, ядром якого поставали нові культурні цінності. Продуктом таких процесів було виникнення радянської спільноти людей. Почалися інверсійні процеси в суспільній свідомості, які передбачали докорінну зміну аксіологічних пріоритетів у тогочасному волинському суспільстві. Для простого робітника чи селянина (каркас, який був рушійною силою нової дійсності) пропаговане майбутнє ототожнювалося із тими ціннісними орієнтирами, взірцями і стереотипами поведінки, які вписувалися у нову дійсність. Остання поставала шляхом уніфікації культурного рівня, усунення культурних розбіжностей і спрощення культурної ситуації. Як наслідок, відповідність масової свідомості базовим особливостям суспільної організації забезпечували внутрішню стійкість системи.

Таким чином у радянську посвякденність (певний каркас, що забезпечувало життєздатність суспільства) вписувалася лише «нова людина» (була водночас і «своєю»), яка мала позбавитися «пережитків» попередньої епохи, насамперед релігійних. Співпричетність до творення «нового життя» передбачала підтримання системи міфів та ідеологем, що лягли в основу формування радянської ідентичності (усвідомлення людиною себе як частини радянської спільноти). Остання постає впродовж 1940–1980-х рр. під впливом радянської ідеології і формується як невід'ємна складова комплексу ціннісних, політичних, матеріальних стереотипів.

У післявоєнні роки концепт «радянської ідентичності» включав чотири основні складові: політичну лояльність, прийняття офіційної марксистсько-ленінської лояльності, відданість ідеї будівництва соціалізму та російськість. Остання складова була пов'язана з тріумфом «російської моделі» повоєнного ведення політики. «Нова людина» (яка автоматично поставала «своєю» та важливим елементом позитивної ідентифікації) могла вповні долучатися до загальних соціокультурних процесів. До того, що у нашому контексті виявляється значимим, на людей з певним типом свідомості, яких відносили до «своїх» мала спиратися тоталітарна держава. Поряд з тим вона намагалася знищити тих, чий особистісні структури суперечили бажаній моделі, хто не вписувався у нав'язану зверху систему цінностей.

У цьому контексті, зауважимо, що умовою виправдання та функціонування такої системи стало формування специфічної культури страху. Саме атмосфера страху та підозри лежала в основі соціалістичного ладу (зрештою, вона стала і однією з причин його загибелі), духом ворожості було пронизане все радянське суспільство. Образ ворога, який конструювався офіційною пропагандою, розділяв оточуючих на «своїх» та «чужих». Останній відіграв важливу роль, на думку Н. Шліхти, з якою ми цілком